

УДК 94+78](477.51)»16/17»

DOI 10.31654/2520-6966-2024-24F-110-181-189

Леп'явко С. А.

доктор історичних наук, професор

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

siverian@gmail.com

orcid.org/

**Сторінки музичного мистецтва
Чернігівщини XVII–XVIII ст.**

У статті проведений аналіз розвитку музичного життя Чернігівщини XVII–XVIII століть, зокрема кобзарського та бандурного мистецтва, оркестрової культури, впливу освітніх закладів та видатних виконавців на формування музичної освіти і практики. Висвітлюючи історичну динаміку музичної культури Чернігівщини, стаття звертає увагу на значення регіону в національному та європейському контекстах, що сягнуло національного та міжнародного визнання. Значний акцент робиться на практичній та теоретичній діяльності музикантів, які піднімали рівень музичної освіти і сприяли формуванню теоретичних засад мистецтва. Розкривається проблематика впливу талановитих музикантів з регіону, що ставило під загрозу розвиток місцевої музичної культури. Висновки статті підкреслюють важливість Чернігівщини у контексті національної музичної історії та її роль у збереженні та розвитку української музичної ідентичності.

Ключові слова: музична культура, мистецтво, кобза, бандура, бандурне мистецтво, Чернігівщина, соціокультурний вимір, Глухівська школа півчих, музичні цехи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, що торкаються музичного мистецтва Чернігівщини XVII–XVIII століть, виявляє значний науковий інтерес до цієї теми. Роботи К. Копержинського, зокрема «Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX століття» [1] та «З історії театру на Чернігівщині 1750-1830 рр.» [2], забезпечують фундаментальний аналіз розвитку хорової культури та перших оперних постановок в регіоні. Ці дослідження підкреслюють важливість Чернігівщини як центру музичного життя, водночас вказуючи на специфіку формування музичних колективів, зокрема Придворної співацької капели. Доповнення до цієї картини вносять роботи М. В. Лисенка «Словник співаків України» [3, с. 45], В. П. Гнидя «Історія вокального мистецтва» [4, с. 46] та О. П. Васюти «Музична культура Чернігівщини X – початку XXI століття: еволюційний вимір» [5, с. 78], які зосереджуються на аналізі оперного мистецтва

та вокального виконавства, розкривають значний внесок регіону в розвиток українського вокального мистецтва, виступають як теоретична основа для вмотивованої періодизації музичної культури регіону. Проте, незважаючи на об'ємну роботу, здійснену попередніми дослідниками, деякі аспекти музичної культури Чернігівщини залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, питання музично-цехового структурування, роль музичної освіти в розвитку музичного середовища, а також вплив кріпацьких музичних колективів на розвиток музичної культури регіону потребують подальшого аналітичного вивчення. Таким чином, актуальність нашого дослідження полягає у вирішенні цих недосліджених питань, з метою глибшого розуміння специфіки музичного мистецтва Чернігівщини у зазначений історичний період.

Мета статті полягає у висвітленні вагомого внеску Чернігівщини в розвиток музичного мистецтва України в XVII–XVIII століттях. Акцентовується увага на формуванні та розквіті кобзарського та бандурного мистецтва, ролі освітніх закладів у культурному житті регіону, а також на впливі Чернігівщини на музичну культуру на загально-російському та європейському рівнях.

Музичне мистецтво Чернігівщини XVII–XVIII століть відображає складний процес культурного розвитку, який був зумовлений історичними, соціально-економічними та політичними факторами. У цей період регіон проходить через значні трансформації, що мали безпосередній вплив на розвиток музичної культури. За литовсько-московсько-польської доби відбувається концентрація культуротворчих чинників на теренах Чернігово-Сіверщини, що сприяло розвитку народнопісенної творчості в жанрах дум і історичної пісні. Цей період також характеризується напрацюваннями в галузі церковної музики, де формувалась унікальна традиція давньоукраїнської церковної монодії, яка зазнала регіонального розгалуження та піднесення у XVI–XVIII століттях.

У XVII–XVIII століттях Чернігівщина відіграла значну роль у формуванні та розвитку музичної культури на Україні, що було зумовлено низкою факторів, зокрема стратегічним географічним положенням регіону та його культурною взаємодією з Московщиною. Центральне розташування Чернігівщини між Києвом та Москвою сприяло концентрації та розповсюдженню музичних здобутків, а також надало їй можливість бути центром залучення талановитих музикантів до московського двору. Вплив різних культурних традицій, зокрема польсько-італо-німецького на Правобережній Україні та російсько-польсько-німецького на Лівобережній, сприяв формуванню

унікального музичного ландшафту Чернігівщини, водночас зберігаючи її ідентичність як краю з давнім впливом Росії [6, с. 8].

В контексті музичного мистецтва Чернігівщини XVII-XVIII століть важливо розглянути парадигму, за якою розвиток музичної культури вимірюється не лише через призму виступів віртуозів або ексклюзивних явищ, але й через утвердження музики в повсякденному житті мас, де вона стає необхідністю та джерелом емоційного збагачення. У цьому аспекті вирізняються два ключові фактори, які впливають на розвиток музичної культури в Україні: по-перше, автентична музика, тісно пов'язана з пісенною традицією, і по-друге, впливи ззовні, що вносяться через культурне середовище та інтелігенцію.

У XVII–XVIII століттях на Україні, зокрема на Чернігівщині, відбувся значний розвиток музичної культури, що включав як розвиток професійного музичного виконавства, так і становлення музичних цехів, що свідчить про зростання соціального статусу музикантів та їх ролі у суспільстві. Дослідження А. Назаревського висвітлює історію музичних цехів на Київщині у другій половині XVII століття та до половини XVIII століття, а аналогічні відомості, знайдені в архіві Контотопського музею, розкривають існування музичного цеху з восьми осіб на Чернігівщині [7, с. 7]. Ці документи, зокрема ревізійні книги 1734 року, надають інформацію про «городових» музик Чернігівського полку, що підкреслює важливість музичного ремесла в регіоні.

Мистецьке явище, яке стало символом музично-виконавської культури XVII століття, – це діяльність хорової капели чернігівського архієпископа Лазаря Барановича. Капела не лише заклала основи професійного вокально-хорового виконавства в регіоні, а й відіграла ключову роль у розвитку композиторського, естетико-мистецтвознавчого та музичнопедагогічного аспектів мистецтва. Творчість Симеона Пекалицького, хормейстера капели, зокрема, є важливим етапом у розвитку музичної культури, демонструючи глибоке володіння композиторським письмом та технікою контрапункту [8, с. 86]. В контексті культурологічної регіоніки особливе значення має теоретико-культурологічне, історичне та етнографічно-інформаційне дослідження О. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» (1786), яке відіграє ключову роль у з'ясуванні особливостей мистецької культури Чернігівщини XVIII століття [9, с. 129]. Функціонування «чернігівського кола діячів культури», більше відомого як «Чернігівські Афіни», засвідчує значний внесок регіону у розвиток української національної культури. Це коло, до якого входили видатні філософи, богослови, полемісти, тлумачі української церковної

історії, представляло широкий спектр мистецьких напрямків та ідей, впливаючи на розвиток музичного мистецтва не лише в Чернігові, а й у таких центрах як Батурин, Львів, Київ, Москва та інші.

У XVII–XVIII століттях музичні цехи стали важливою частиною культурного життя на Чернігівщині, втілюючи собою не лише професійну організацію музикантів, але й відображаючи соціальні трансформації у сфері музичного виробництва. Згідно з даними, київський музичний цех у 1742 році налічував лише 34 члени, що було значно менше порівняно з іншими цехами [10, с. 126]. Особливість музичних цехів полягала у їхній боротьбі за монополію в місцевості та проти зниження оплати праці. Важливо відзначити, що не в кожному місті формувалися музичні цехи, наприклад, у Чернігові кінця XVIII століття п'ятеро музик не мали власного цеху, на відміну від інших ремесел, організованих на цехових засадах. Як згадує автор у монографії «Чернігів. Історія міста»: «...чернігівські музиканти були дуже бідні на відміну від своїх колег у Києві, де за вступ до цеху платили» []. Зміни в соціально-економічних умовах життя поступово призвели до занепаду цехової організації ремесла, особливо серед музикантів. Поява оркестрів при дворах заможних панів та мандрівних труп по всій Україні свідчить про еволюцію музичного виконавства, що вийшло за рамки цехової системи у другій половині XVIII століття. Репертуар цехових музик був багатограним, охоплюючи польські та українські мелодії, весільні, жнивварські пісні, народні танці як метелицю. Це підкреслює роль музичних ремесленників як посередників між верхівкою та низами суспільства, відображаючи впливи різних культур.

Чернігівщина дала світу низку відомих представників вокального та хорового мистецтва, як-от М. Полторацький, О. Розумовський, М. Березовський, Д. Бортнянський та інші [11, с. 126]. Внесок таких хорових диригентів, як С. Пекалицький та Л. та Г. Барановичі, є значним у розвитку вітчизняного музичного мистецтва. С. Пекалицький, зокрема, зіграв ключову роль у розвитку партесного співу та багатоголосся в українській музичній традиції, вносячи новаторські риси у композицію та виконавство, що відповідали духу українського бароко. Церковні хори Чернігова та інших міст стали осередками високопрофесійного музичного середовища, сприяючи розповсюдженню нових музичних ідей та підвищенню вимог до співацької культури.

Музичні спектаклі стали невід'ємною частиною не лише придворного життя, але й культурної практики великих землевласників на Чернігівщині, деякі з яких мали власні оркестри, хори та солістів. Систематичний набір співців на Чернігівщині протягом XVIII століття,

зокрема в Новгороді-Сіверському, вказує на організованість і цілеспрямованість у формуванні музичного потенціалу для задоволення потреб вищих верств суспільства.

Києво-Могилянська колегія мала вирішальне значення у розвитку українського музичного мистецтва, закладаючи освітянські принципи, що вплинули на діяльність Чернігівського колегіуму, заснованого у 1700 році [12, с. 38]. Ці навчальні заклади стали осередками мистецької освіти, зокрема музичної, і сприяли професіоналізації вокально-хорового мистецтва.

У 1736 році в Глухові було засновано навчальний заклад, спрямований на виховання майбутніх музикантів і співаків, що стало значним кроком у розвитку музичної освіти на Чернігівщині. Школа була розрахована на 20 учнів, яких навчали грі на скрипці, гусях, бандурі, залучаючи до цього спеціалізованих майстрів. Відзначається важлива роль кобзарської та бандурної традиції у музичній освіті та практиці. Зокрема, заснування у Глухові однієї з перших музичних шкіл у Російській імперії, де навчали грі на бандурі, свідчить про значення цього інструменту та професійної підготовки музикантів. Визначність цієї школи підтверджується тим, що учнів навчали не лише інструментальному виконавству, але й київським та партесним співам, а також нотопису, що демонструє високий рівень музичної освіти. У 1739 році учнівський контингент, що нараховував 33 особи з різних соціальних прошарків українського суспільства, було зосереджено в Переяславі. Це демонструє, що музична освіта в той час була доступна не лише для представників церковної чи козацької еліти, але й для дітей з міщанських сімей. Глухівська співацька школа залишила помітний слід у музичній історії України, виховавши плеяду видатних композиторів та музикантів, таких як М. Березовський, Д. Бортянський, К. Юзефович. Школа приділяла особливу увагу розвитку вокальної культури, формуванню професійних засад музичного виконавства, що відображає високий рівень музично-виховної роботи та її вплив на подальший розвиток музичного мистецтва в регіоні [13, с. 132].

Чернігівський колегіум, заснований на початку XVIII століття, відіграв важливу роль у культурному та освітньому житті Лівобережної України, ставши центром підготовки майбутніх педагогів, літераторів, музикантів та інших представників інтелектуальної еліти. Видатний представник Чернігівського колегіуму, М. Ф. Полторацький, є яскравим прикладом впливу цього навчального закладу на розвиток вокального мистецтва, зокрема оперного співу, в Україні. Його діяльність

позначилася не лише на мистецькому житті Чернігівщини, але й значною мірою сприяла популяризації української музичної культури за її межами [14, с. 46]. Отже, формування та розвиток музичної освіти на Чернігівщині в XVII–XVIII століттях мали значний вплив на культурне життя регіону, створюючи основу для подальшого професійного росту музикантів і співаків, а також забезпечуючи культурний обмін і взаємодію між різними регіонами України.

У XV–XVII століттях кобзарство на Україні досягло значного розвитку, ставши важливою складовою музичної освіти та культури. Це мистецтво, глибоко вкорінене в народні традиції, залучало до навчання широкі верстви населення, включаючи селян, козаків та особливо талановитих співаків, часто незрячих, які передавали з покоління в покоління не лише музичні техніки, але й репертуар історичних пісень і дум. Для Чернігівського регіону традиція кобзарства була тісно пов'язана з місцевими старшинськими громадами, що забезпечували не тільки збереження, але й розвиток цього унікального виду мистецтва. Важливим чинником, що сприяв вихованню нових поколінь музикантів, стало національно-визвольне піднесення, яке відіграло ключову роль у формуванні самобутнього репертуару кобзарів, що включав твори історичного змісту та лірики. Ці перлини народної творчості виконувались кобзарями не тільки для українських слухачів, але й для збереження національної ідентичності та історичної пам'яті [15, с. 355].

Отже, у XVII–XVIII століттях Чернігівщина виокремилася як значний центр розвитку музичного мистецтва та освіти, сприяючи вдосконаленню професійних засад музичної культури в Україні. На той час регіон зазнав впливу вітчизняних та європейських музичних тенденцій, інтегруючи їх у унікальний синтез, який збагатив як загальнонаціональну, так і європейську музичну спадщину. Новаторство Чернігівщини в музичній освіті виявилось через діяльність таких закладів, як Новгород-Сіверський єзуїтський колегіум, Чернігівський колегіум та Глухівська школа півчих, де розвивалися і формувалися майбутні музиканти та композитори. Зокрема, кобзарське та бандурне мистецтво, вивчення і виконавство якого культивувалось у цих навчальних закладах, стало фундаментом для збереження та розвитку національних музичних традицій. Партесний хоровий концерт, що бере витоки в епосі бароко, став новим музичним стилем, який отримав поширення завдяки творчості таких композиторів, як С. Пекалицький, та діяльності хорових капел, зокрема капели Л. Барановича. Цей стиль відіграв визначну роль у формуванні основ вітчизняного хорового мистецтва та

розвитку вокальних технік. Слід зазначити, що вихідці з Чернігівщини, такі як М. Полторацький, М. Березовський та Д. Бортнянський, здійснили істотний вплив на формування теоретико-практичних засад музичного мистецтва, займаючи керівні посади в Придворній співацькій капелі та розробляючи теоретичні праці, які сприяли розвитку вокального мистецтва. Узагальнюючи, можна сказати, що музичне мистецтво Чернігівщини XVII–XVIII століть було насичене та багатогранне. Воно гармонійно поєднувало традиційні українські музичні форми з новими європейськими впливами, що прийшли з барокової культури, формуючи унікальний музичний досвід, який впливав на всю європейську музичну сцену. Таким чином, музична спадщина Чернігівщини XVII–XVIII століть відображає багатовекторний розвиток, що охоплює освітню діяльність, виконавське мистецтво, теоретичні дослідження та збереження національної ідентичності через музику. Цей регіон продемонстрував свою здатність не тільки виробляти, але й експортувати музичний таланти, що став невід'ємною частиною культурної історії України.

Література

1. Копержинський К. Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX століття. Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. 1927. Т. 26. С. 96.
2. Копержинський К. З історії театру на Чернігівщині (1750–1830 рр.). Чернігів і Північне Лівобережжя. 1928. С. 402-430.
3. Лисенко І. М. Словник співаків України. Київ: Рада, 1997. 354 с.
4. Гнидь Б. П. Історія вокального мистецтва. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 1997. 318 с.
5. Васюта О. П. Музична культура Чернігівщини X – початку XXI століття: еволюційний вимір : монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 296 с.
6. Грушевський М. С. Чернігів і Сіверщина в українській історії. Чернігівщина incognita / за ред. В. М. Сапона. Чернігів: Чернігів; Обереги, 2004. С. 5–18.
7. Назаревський А. К истории киевского музыкантского цеха. Київ, 1913. 15 с.
8. Протопопов В. Про хорову багатоголосну композицію XVII початку XVIII ст. та про Симеона Пекалицького. Українське музикознавство. 1971. Вип. 6. С. 73–101.
9. Апанович О. Значення праці О. Ф. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» для вивчення історії Лівобережної України другої половини XVIII ст. Український історичний журнал. 1960. № 5. С. 126–132.
10. Гордійчук М. М. Музика і час. Київ : Муз. Україна, 1984. 326 с.
11. Леп'яко С. Чернігів: історія міста. Видання друге, виправлене і перероблене. К.: ТОВ «Видавництво Кліо». 2020. 544 с.
12. Іванов В. Дмитро Бортнянський. Київ, 1978. 144 с.

13. Козицький П. О. Спів і музика в Київській академії за 300-років її існування. Київ : Мистецтво, 1971. 146 с.
14. Майбурова К. Глухівська школа півчих XVIII ст. та її роль у розвитку музичного професіоналізму в Україні та в Росії. Українське музикознавство. 1971. Вип. 6. С. 126-137.
15. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (1700–1786). Чернігів : ДКП РВВ, 2000. 120 с.
16. Васюта О. П. Кобзарство Чернігівщини: пошук новочасної освітньої моделі. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. ДАККІМ. 2009. Вип. XXIII. С. 351-359.

References

1. Koperzhynskiy, K. (1927). Muzychne zhyttia na Chernihivshchyni v druhii polovyni XVIII ta na pochatku XIX stolittia [Musical Life in Chernihiv Region in the Second Half of the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries]. Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyievi – Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. P. 96 [in Ukrainian].
2. Koperzhynskiy, K. (1928). Z istorii teatru na Chernihivshchyni (1750–1830 rr.) [From the History of the Theatre in Chernihiv Region (1750-1830)]. Chernihiv i Pivnichne Livoberezhzhia – Chernihiv and the northern Left Bank. P. 402-430 [in Ukrainian].
3. Lysenko, I. (1997). Slovyk spivakiv Ukrainy [Dictionary of singers of Ukraine]. Kyiv: Rada Publ. 354 p. [in Ukrainian].
4. Hnyd, B. (1997). Istoriia vokalnoho mystetstva [History of vocal art]. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovskoho. 318 p. [in Ukrainian].
5. Vasiuta, O. (2017). Muzychna kultura Chernihivshchyny X – pochatku XXI stolittia: evoliutsiinyi vymir : monohrafiia [Musical Culture of Chernihiv Region of the Tenth – Early Twenty-First Century: Evolutionary Dimension: a Monograph]. Chernihiv: Desna Polihraf Publ. 296 p. [in Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. (2004). Chernihiv i Sivershchyna v ukrainskii istorii [Chernihiv and Sivershchyna in Ukrainian history]. Chernihivshchyna incognita - Chernihiv Region Incognita. V. M. Sapon (ed.). Chernihiv: Oberehy Publ. P. 5-18 [in Ukrainian].
7. Nazarevskiy, A. (1913). K istorii kievskogo muzikalnogo tsekha [On the History of the Kyiv Music Workshop]. Kyiv. 15 p. [in Russian].
8. Protopopov, V. (1971). Pro khorovu bahatoholosnu kompozytsiiu XVII pochatku XVIII st. ta pro Symeona Pekalytskoho [About the Choral Polyphonic Composition of the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries and about Simeon Pekalytskyi]. Ukrainske muzykoznavstvo – Ukrainian Musicology. Vol. 6. P. 73–101 [in Ukrainian].
9. Apanovych, O. (1960). Znachennia pratsi O. F. Shafonskoho «Chernyhovskoho namestnychestva topohrafycheskoe opysanye» dlia vyvchennia istorii Livoberezhnoi Ukrainy druhoi polovyny XVIII st. [The Significance of O. Shafonsky's Work «Topographical Description of the Chernihiv Governorate» for the Study of the History of the Left Bank Ukraine in the Second Half of the Eighteenth Century]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Magazine. № 5. P. 126-132 [in Ukrainian].

10. Hordiichuk, M. *Muzyka i chas* [Music and Time]. Kyiv: Muz. Ukraina Publ. 326 p. [in Ukrainian].
11. Lepyavko, S. (2020). *Chernihiv: istoriia mista* [Chernihiv: The History of the City]. (2nd ed.). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo Klio» Publ. 544 p. [in Ukrainian].
12. Ivanov, V. (1978). *Dmytro Bortnianskyi* [Dmytro Bortnianskyi]. Kyiv. 144 p. [in Ukrainian].
13. Kozytskyi, P. (1971). *Spiv i muzyka v Kyivskii akademii za 300-rokiv yii isnuvannia* [Singing and Music in Kyiv Academy for 300 Years of Its Existence]. Kyiv: Mysterstvo Publ. 146 p. [in Ukrainian].
14. Maiburova, K. (1971). *Hlukhivska shkola pivchych XVIII st. ta yii rol u rozvytku muzychnoho profesionalizmu v Ukraini ta v Rosii* [Hlukhiv School of Singers of the 18th Century and Its Role in the Development of Musical Professionalism in Ukraine and Russia]. *Ukrainske muzykovedstvo – Ukrainian Musicology*. Vol. 6. P. 126-137 [in Ukrainian].
15. Travkina, O. (2000). *Chernihivskyi kolehium (1700–1786)* [Chernihiv Collegium (1700–1786)]. Chernihiv: DKP RVV Publ. 120 p. [in Ukrainian].
16. Vasiuta, O. (2009). *Kobzarstvo Chernihivshchyny: poshuk novochasnoi osvithoi modeli* [Kobzar Players of Chernihiv Region: Search for a Modern Educational Model]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury – Actual Problems of History, Theory and Practice of Artistic Culture: collection of scientific works of State Academy of Managerial Personnel of Culture and Arts*. Vol. XXIII. P. 351–359 [in Ukrainian].

Lepyavko S. A.

Doctor of historical sciences, professor
Nizhyn Mykola Gogol State University
siverian@gmail.com

Glimpses of Musical Art of Chernihiv Region in the 17th -18th Centuries

The paper analyses the development of musical life in Chernihiv region in the seventeenth and eighteenth centuries, including kobza and bandura art, orchestral culture, and the influence of educational institutions and prominent performers on the formation of music education and practice. Highlighting the historical dynamics of the musical culture of Chernihiv region, the article draws attention to the significance of the region in the national and European contexts, which has achieved national and international recognition. A significant emphasis is placed on the practical and theoretical activities of musicians who raised the level of musical education and contributed to the formation of the theoretical foundations of art. The problem of the departure of talented musicians from the region is revealed, which endangered the development of local musical culture. The conclusions of the paper emphasize the importance of Chernihiv region in the context of national musical history and its role in the preservation and development of Ukrainian musical identity.

Key words: musical culture, art, kobza, bandura, bandura art, Chernihiv region, socio-cultural dimension, Hlukhiv school of semi-professionals, music workshops.